

Гилка М.Д., к.е.н.,
Буковинський державний
фінансово-економічний університет,
м. Чернівці;
Оліховська М.В., к.е.н., доцент,
Львівський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Львів

Аграрний бізнес в Україні: інституціональний аспект

Визначено сутність агробізнесу з позиції інституціоналізму та вплив інституційного середовища на підприємства агробізнесу. Проаналізовано сучасний фінансовий стан аграрних підприємств. Запропоновано заходи державного регулювання діяльності підприємств агробізнесу.

Ключові слова: агробізнес, підприємства агробізнесу, інституційне середовище, інститути, фінансовий стан, державне регулювання.

Определена сущность агробизнеса с позиции институционализма и влияние институциональной среды на предприятия агробизнеса. Проанализировано современное финансовое состояние аграрных предприятий. Предложены меры государственного регулирования деятельности предприятий агробизнеса.

Ключевые слова: агробизнес, предприятия агробизнеса, институциональная среда, институты, финансовое состояние, государственное регулирование.

The essence of agribusiness from the institutionalism's position and the impact of the institutional environment on agribusiness companies are defined. The current financial situation of agricultural enterprises is analyzed. The measures of state regulation of the activity of agribusiness enterprises are proposed.

Key words: agribusiness, agribusiness enterprises, institutional environment, institutions, financial condition, government regulation.

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність торкається усіх галузей і сфер економіки, зокрема й аграрної сфери. Сьогодні сільське господарство все більше набуває рис нової якісної організації – агробізнесу. Бізнесова організація сільського господарства обумовлює формування нових економічних відносин. Поряд із відносинами власності та конкуренцією все вагоміший вплив на розвиток підприємств має економічне середовище, яке стимулює інтеграційні процеси. Розвиток агробізнесу є динамічним і багатогранним процесом, який вимагає подальших досліджень.

Створення належних умов функціонування та розвитку різноманітних підприємств агробізнесу сприятиме диверсифікації інфраструктури аграрного ринку, поглибленню інтеграційних процесів із збереженням і примноженням агропромислового капіталу та зміцненням продовольчої безпеки країни.

Однак забезпечення ефективного функціонування та розвитку підприємств агробізнесу потребує значної фінансової та організаційної державної

підтримки, зокрема створення оптимального інституційного середовища підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, у яких відображено класичні погляди на проблеми функціонування підприємництва, необхідно відзначити доробок таких класиків економічної теорії, як: А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Сакса, Ж.-Б. Сея, Й. Шумпетера, Дж. Девіса, П. Голдберга. Теоретичні, методологічні та прикладні засади становлення та розвитку підприємств агробізнесу в сучасних умовах розглянуто у наукових працях вітчизняних економістів-аграрників: В. Андрійчука [1], П. Березівського [2], Я. Березівського [3], О. Біттера [4], В. Галанця [5], Ю. Губені [6], М. Дем'яненка [7], В. Зіновчука [8], Т. Зінчука [9], М. Ільчука [10], І. Костирка [11], В. Липучка [12], М. Маліка [13], С. Онисько [14], К. Прокопишак [15], С. Реверчука [16], П. Саблука [17], В. Савченка [18], В. Семенова [19], Р. Слав'юка [20], В. Трегобчука [21], М. Федорова [22], Г. Черевка [23], В. Юрчишина [24] та ін. Ці вчені зробили вагомий внесок у розробку багатьох питань функціонування системи агробізнесу, зокрема формування інтеграційних зв'язків між підприємствами різних галузей економіки та сільського господарства.

Постановка завдання. Водночас чимало питань теоретичного та прикладного забезпечення розвитку підприємств агробізнесу залишаються актуальними та потребують подальших досліджень. Зокрема, існує потреба у поглибленому вивченні впливу чинників інституційного середовища на діяльність цих підприємств та регулюванні діяльності суб'єктів агробізнесу з боку державних органів. Це зумовлює актуальність теми даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. З погляду інституціоналізму, бізнес у аграрній сфері є інституцією, що функціонує під впливом формальних і неформальних інститутів. Оскільки галузь наділена специфічними особливостями, відповідно сільськогосподарські підприємства функціонують в особливих умовах з боку ринкової економіки і природного середовища. З огляду на це, агробізнес розглядаємо як тип економічних відносин із специфічним розподілом сукупного доходу між усіма учасниками у рамках створюваного продуктового ланцюга. Специфічність такого розподілу зумовлена станом і розвитком інституційного середовища, що не завжди гарантує одержання еквівалентного економічного результату (сукупного доходу) від реалізації кінцевої продукції кожному учаснику продуктового ланцюга, тобто, крім інститутів економічної сфери, на діяльність аграрних підприємств впливають також інститути політичної, соціальної, правової та морально-психологічної сфер тощо.

Інститутами політичної сфери підприємництва є державні органи влади, які здійснюють регулювання, контроль, стимулювання підприємницької діяльності в державі. Інституційна структура політичної сфери має ієрархічний характер та ґрунтує свою діяльність на діючому законодавстві. Державні та місцеві органи влади здійснюють цінове регулювання виробництва аграрної продукції, забезпечують дієвість системи оподаткування та кредитно-фінансового механізму, проводять антимонопольну політику, здійснюють

регулювання зовнішньоекономічної діяльності та мотивують підприємців до виробництва конкурентоспроможної продукції сільського господарства та виконують безліч інших функцій.

Аграрне виробництво тісно пов'язане з соціальною сферою економіки. Соціальні інститути ставлять перед собою мету – забезпечувати розвиток та підтримку сільських територій та їх жителів; підвищення доходів населення; зайнятість працездатного населення; захист інтересів виробника сільськогосподарської продукції тощо. У економічно розвинутих країнах з цією метою створені та успішно функціонують соціальні фонди, організації, інститути розвитку, громадські установи та інші об'єкти, що на основі законодавства намагаються захищати права громадян і при цьому покращують стан сільськогосподарського виробництва.

Правові інститути держави займаються реалізацією законодавчо-правової бази підприємництва, що регулює відносини між суб'єктами ринку, захищає їх права та створює сприятливе середовище функціонування підприємств.

До морально-психологічних інститутів належать традиції, етнічні особливості, менталітет, світосприйняття населення. Кожна країна здійснює свою аграрну політику, виходячи з конкретних умов, економічних і технологічних можливостей, рівнів земле- і водозабезпеченості, історичних традицій народу та його бачення, характеру поведінки. Україна вважається державою для якої характерними є високий рівень земельного та трудового потенціалу, а тому й стратегічний розвиток сільського господарства можна визнати як перспективний.

Оцінюючи стан аграрних підприємств за інституційним аналізом, приходимо до висновку, що трансформаційні процеси спричинили чимало труднощів у аграрному секторі, які на сьогодні все ще залишаються не повністю усуненими. Зокрема відсутня сучасна система матеріально-технічного постачання сільськогосподарських підприємств, сервісного і консультаційного обслуговування, ефективного механізму захисту цін на основні продовольчі товари, ослаблена фінансова допомога фермерам з боку держави. Також характерним є дисбаланс у паритеті цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, продукцію рослинництва і тваринництва; низький розвиток підприємництва та ринкової інфраструктури в сільській місцевості; недосконаліми залишаються кредитне забезпечення та система оподаткування; недостатньо сформована психологія селян до приватного господарювання тощо.

Досліджуючи особливості функціонування окремих підприємств агробізнесу на різних рівнях агробізнесової системи (виробники, переробники та реалізатори), зокрема їхні основні фінансово-економічні показники діяльності, нами встановлено, що на підприємствах помітна варіація, подекуди погіршення, показників фінансового стану, що пояснюється високою залежністю суб'єктів від кредитів та невчасним поверненням залучених коштів. Першопричиною нестабільності фінансового становища підприємств є несприятливе інституційне середовище, як наслідок – збільшення розмірів трансакційних витрат (табл. 1).

Динаміка фінансового стану окремих підприємств агробізнесу Львівської області

Показник та об'єкт дослідження	Роки			2012 р. до 2010 р., (+;-)
	2010	2011	2012	
1. Коефіцієнт фінансової незалежності				
ПП "Шостак"	0,71	0,51	0,61	-0,1
ФГ Козяка О.С.	0,58	0,56	0,55	-0,03
ДП "Сторонибабський спиртзавод"	0,73	0,69	0,66	-0,07
ТзОВ ОРСП "Шувар"	0,59	0,52	0,56	-0,03
2. Коефіцієнт загальної ліквідності				
ПП "Шостак"	5,41	2,15	2,46	-2,95
ФГ Козяка О.С.	4,30	4,10	3,80	-0,50
ДП "Сторонибабський спиртзавод"	5,80	3,53	4,62	-1,22
ТзОВ ОРСП "Шувар"	2,33	4,91	4,10	1,77
3. Коефіцієнт оборотності активів				
ПП "Шостак"	0,66	0,74	0,52	-0,14
ФГ Козяка О.С.	0,57	0,50	0,48	-0,09
ДП "Сторонибабський спиртзавод"	0,43	0,49	0,41	-0,02
ТзОВ ОРСП "Шувар"	0,50	0,61	0,59	0,09
4. Рентабельність активів за чистим прибутком				
ПП "Шостак"	40,4	29,1	28,6	-11,8
ФГ Козяка О.С.	22,3	27,6	21,0	-1,3
ДП "Сторонибабський спиртзавод"	38,7	41,3	36,4	-2,3
ТзОВ ОРСП "Шувар"	56,2	69,4	59,7	3,5

* Джерело: розраховано та складено за даними оперативного обліку об'єктів дослідження.

Під час опитування керівників підприємств агробізнесу, виявлено, що до основних проблем діяльності вони відносять труднощі під час експортування виготовленої продукції, застарілий стан технічного оснащення, неефективність маркетингових засобів просування продукції на ринок, нестачу інформаційного забезпечення, відсутність інноваційної технології тощо. Зокрема, підприємства стали більш залежними від кредитів та не завжди вчасно можуть повертати залучені кошти. Отже, реальні фінансові можливості підприємств не дозволяють їм на довго залишатися платоспроможними, що ускладнює стратегічний розвиток підприємств.

Всі вищезазначені проблеми створюють вкрай несприятливе середовище для ведення аграрного бізнесу та доводять, що в країні відсутній ефективний механізм інституційного функціонування. Сфери інститутів діють як одна система і створюють видимі бар'єри для підприємця, породжуючи щораз нові труднощі в бізнесі. Правильне та ефективне взаємофункціонування інститутів аграрного виробництва налагодило б усю структуру АПК та дало б можливість виробляти високоякісну і конкурентоспроможну вітчизняну продукцію.

Тому, вкрай необхідна державна підтримка інститутів аграрної сфери для забезпечення раціонального функціонування сільськогосподарських підприємств. Досвід передових країн вказує на доцільність побудови

оптимальної моделі регулювання діяльності підприємств агробізнесу, що базується на ефективному поєднанні державного, інституційного, громадського та саморегулювання (рис. 1).

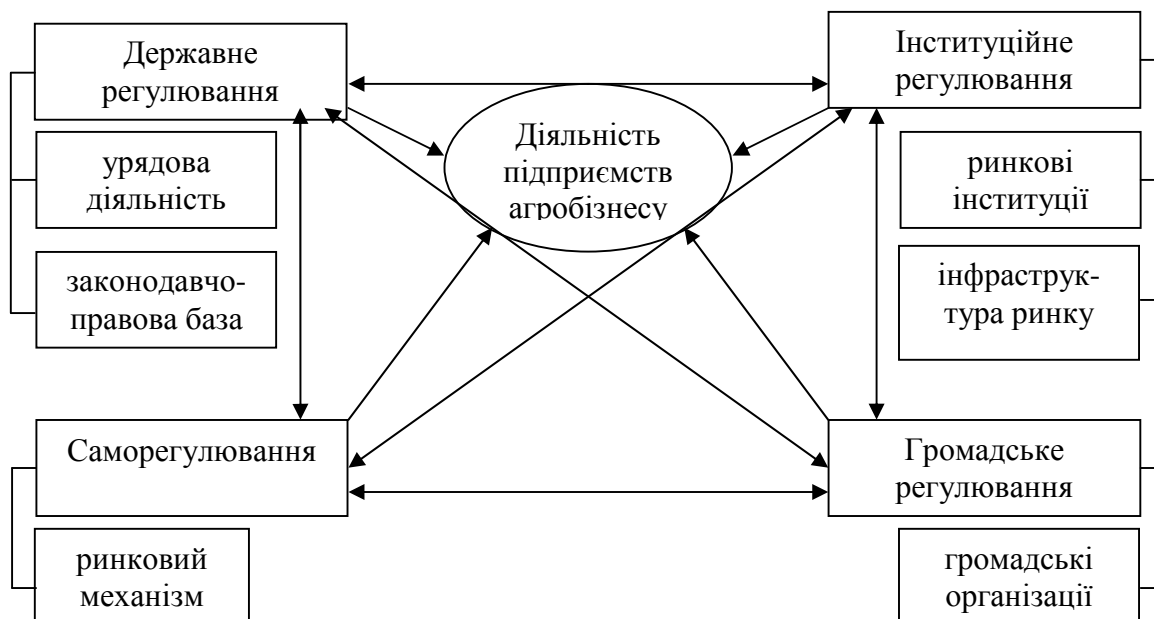

Рис. 1. Формування оптимальної моделі регулювання діяльності підприємств агробізнесу

Джерело: розроблено авторами на основі власних узагальнень.

На діяльність аграрних підприємств мають вплив такі чотири напрями регулювання: державне, інституціональне, громадське та саморегулювання. Кожний напрям має певний рівень впливу на діяльність підприємств, проте всі напрями регулювання діяльністю підприємств повинні бути взаємозв'язаними та доповнювати один одного.

Державне регулювання, що ґрунтується на нормативно-правовій базі, впливає на функціонування ринкового механізму, який, у свою чергу, слугує фундаментом у прийнятті урядом політичних рішень. Громадська думка, висловлена у громадських організаціях, також впливає на формування ринкового механізму, здійснення державного регулювання та створення інституційного середовища діяльності підприємств. І навпаки, ринковий механізм, державне регулювання та створені інститути ринкового середовища мають вплив на існування та зміну громадської думки в державі.

Вважаємо, що діяльність агропідприємств буде ефективною лише в разі злагодженої взаємодії всіх напрямів її регулювання, бо для розвитку саме агробізнесу як особливого виду діяльності, необхідний оптимальний ринковий механізм та підтримка не лише уряду, а й соціальних інституцій.

Реалізація моделі злагодженого регулювання діяльності підприємств дасть змогу спонукати підприємства агробізнесу до економічно відповідальної поведінки за результати своєї підприємницької діяльності та забезпечить досягнення інтересів усіх учасників ринку: товаровиробників, споживачів та держави.

Висновки. Узагальнюючи все вищезазначене, можемо стверджувати, що на процес становлення та розвитку підприємств агробізнесу відчутно впливає інституційне середовище, основними складовими якого є формальні (організаційно оформлені) інституції, тобто державні органи регулювання, інститут нормативно-правового забезпечення агробізнесу, та неформальні (нормативно незакріплені) інституції, тобто стереотипи, звичаї, норми і поведінка суб'єктів господарювання.

Крім того, діючи на сьогодні інституції підприємництва створюють певні організаційно-економічні обмеження розвитку агробізнесу. Результатом недосконалості цих інституцій є варіація рівня рентабельності багатьох суб'єктів господарювання. Все це потребує впровадження невідкладних заходів державного регулювання у сфері агробізнесу, основними з яких вважаємо наступні:

- удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, яка б забезпечила пріоритетний розвиток сільських територій та сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог САП;
- інформаційне забезпечення сільського населення із соціальних, економічних та правових питань;
- розробка наукових та аналітичних досліджень з розвитку сільського господарства та сільських територій;
- розробка моделей регіонального розвитку;
- сприяння, шляхом проведення тренінгів, в підготовці фахівців для вирішення актуальних питань сталого розвитку економіки;
- формування системи цінового моніторингу на аграрному ринку, який включає поняття збору, аналізу, поширення цінової інформації споживачам на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- формування інфраструктури аграрного ринку в сільській місцевості на рівні районної ланки, тощо.

Реалізація даних заходів державного регулювання посилить економічну відповідальність підприємств агробізнесу за результати своєї підприємницької діяльності та забезпечить досягнення інтересів усіх учасників ринку.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Березівський П. С. Формування приватних організаційних структур та розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі Львівщини / П. С. Березівський, Н. І. Михалюк // Економіка АПК. – 2002. – № 1. – С. 20–24.
3. Березівський Я. П. Становлення та розвиток асоційованих форм аграрного бізнесу : монографія / Я. П. Березівський. – Львів, 2010. – 149 с.
4. Біттер О. А. Ізраїльські кібуци як специфічна форма сільськогосподарського підприємства / О. А. Біттер // Економіка АПК. – 1996. – № 9. – С. 88–92.
5. Галанець В. Г. Економічна оцінка та перспективи розвитку форм господарювання в сільському господарстві Львівської області : [монографія] / В. Г. Галанець. – Львів : Прес-експрес-Львів, 2005. – 389 с.
6. Губені Ю. Е. Секрети «справедливої» ціни / Ю. Е. Губені // День. – 2009. – № 214. – С. 36–37.

7. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / М. Я. Дем'яненко, Ф. В. Іванина // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 3–9.
8. Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / В. В. Зіновчук. – К. : Логос, 1996. – 224 с.
9. Зінчук Т. О. Аграрна політика України: можливості та перспективи інтеграції в ЄС / О. Т. Зінчук // Економіка України. – 2000. – С. 58–66.
10. Ільчук М. М. Підприємницька діяльність та агробізнес / М. М. Ільчук, Т. Д. Іщенко. – К. : Вища освіта, 2006. – 543 с.
11. Костирко І. Г. До питання обліку трансакційних витрат / І. Г. Костирко, Н. П. Молоко // Економічні науки. – 2012. – № 9 (33). – С. 137–141.
12. Липчук В. В. Перспективи розвитку особистих господарств населення / В. В. Липчук, С. М. Курило // Економіка АПК. – 2001. – № 3. – С. 106–109.
13. Малік М. Й. Державне регулювання аграрного сектору економіки в дослідженнях вітчизняних вчених / М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 153–158.
14. Онисько С. М. Ефективність АПК в умовах перехідної економіки. – Львів : Укр. технології, 2001. – 388 с.
15. Прокопишак К. В. Розвиток сільськогосподарських підприємств в умовах перехідної економіки / К. В. Прокопишак. – Львів : Укр. технології, 2000. – 57 с.
16. Реверчук С. К. Малий бізнес: методологія, теорія і практика / С. К. Реверчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 192 с.
17. Саблук П. Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері : інституціональний аспект : монографія / Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
18. Савченко В. Д. Економіка й організація діяльності об'єднання підприємств : навч. посіб. / В. Д. Савченко. – Х. : Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2005. – 271 с.
19. Семенова В. Ф. Загальний курс агробізнесу / В. Ф. Семенова, І. Ю. Сіваченко. – К. : Знання, 2000. – 301 с.
20. Слав'юк Р. А. Асоційовані форми аграрного бізнесу: особливості утворення, практика функціонування, перспективи регулювання : монографія / Р. А. Слав'юк. – Луцьк : Вежа, 2000. – 321 с.
21. Трегобчук В. М. Еколого-економічна реструктуризація та оптимізація АПК / В. М. Трегобчук // Вісник аграрної науки. – 2001. – № 11. – С. 73–77.
22. Федоров М. М. Розвиток орендних земельних відносин / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 100–103.
23. Черевко Г. В. Економіка природокористування / Г. В. Черевко, М. І. Яцків. – Львів : Світ, 1995. – 208 с.
24. Юрчишин В. В. Реформування аграрних відносин / В. В. Юрчишин, В. М. Скупий. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 86 с.